

չեզոք հողի վրայ կենալու է, քե՛ն որդիներէն մնա՛ ինչպէս է Վեր. Հեղինակը, իւր Հօր եւ — այսպիսի Հօր — վարըլ գործու ատեն շերմաւորու ու եռանդաւորութիւնը մը ցոյց կու տայ, այս բնական է. բայց տարակարծիքն չի համոզուելու է, որ Հ. Միխայիլի գրեցած է շատ տեղ զսպիլ իւր զգածմունքն՝ բաւական ըսելու, եւ ոչ աւելին, իրան ու արդարն գրելու, բայց ոչ կեղծարարն ու չափազանցեալը: Եւ մենք — եղբայրակիցքս ու Միխայիլի որդիքս, նոյն զգածմամբ կը կարգանք այս գիրքը: Պիտի մաղթելինք որ այլ եւս հասած նկատուեր ժամանակը, եւ շատ մը շրջանակներ, որոնց համար Միխայիլի կենսութիւնն ու գործին ներշնչութիւնը մուտքը՝ անանցանելի խաթմեր ու խոշոր արգելափակ կը փակէին, աւելի յստակատես ըլլային. եւ 200 տարիներէն աւելի տեւող այս կենսը համոզէր այնպիսիները՝ այս Մեծ Մարգուկ կենսութիւնը, գործն ու թողած ժառանգութեան վրայ այսպէս նայելու, այսպէս խօսելու եւ Միխայիլի մը վրայ իւր Միխայիլի որդի նայելն անկողն, անկողնակալ ու բարեացակամ շահագործութեամբ: Այս տուղերս գրողը զայս կը պահանջէ մէկ թէ ի պատիւ Միխայիլի Միխայիլի կենսութեանց եւեթ, այլ մանաւանդ ի յարգանս այն Մեծ Հիմնագիրն, զոր կը յուսանք ոչ այլ եւս շատ երկար ժամանակէն ցոյց տալ մեր որդիքս ու թողած մը թէ միայն երկու գլխաւոր Մայր-վանքերու խորաններու վրայ, այլ բովանդակ կամողիկէ աշխարհի եկեղեցեաց խորաններու վրայ: ԶՄիխայիլի միայն իւր գիտական հայ Հիմնագիր ճանցող եւրոպացիներ, Վեր. Հ. Միխայիլի սոյն գործով պիտի ճանչնան այս գիտական հայ Հիմնագիրն անձին վրայ նաեւ սրբակեաց առաքելին եւ հայաբնակ «Երանան Բարձրելոյն»:

Նսպաց, 17 Մայիս 1914:

Հ. ԳԱՐՈՒՆԷԼ Ժ. Վ. ՄԵՆԷՆԴԵՐԵՆ

JOHANNISSIAN HAIK: Das literarische Porträt der Armenier bei ihren Historikern vom 6. bis 8. Jahrh. n. Chr. (Inaugural-Dissertation.) Röttha b. Leipzig 1912, 8°, V+289.

Հին լեզուի մեր մատենագրութիւնը՝ բանասիրութեան շնորհիւ քիչ թէ շատ ուշագրութեան առարկայ եղած է եւ է տակաւին, բայց այդ մատենագրութիւնը թէ բովանդակ հայ ժողովուրդը շահագրգռէ՝ ազգի լեզու իրեն յատուկ ազգեցութիւնն ունենայ իւր կրթու-

թեան ազգական մը՝ այսպիսի չէ գծախառնար մեր հին մատենագրութիւնը, ինչպէս եղած են Յունաց եւ Լատինաց «դասականներ» ու Մեղադրելին՝ տարակոյտ չէալ, մեղադրելին պարագաներն են, բան մենք ժողովուրդս: Գոյնը բացառութեամբ մեզի հասած գործերը զուրկ են դասականի յատուկ — ինչպէս գրականութեան մէջ կը հասկնանք — յատկանշներէ: Ուստի եւ բառին խստագոյն իմաստով՝ ժողովուրդեան կենսութիւնը համար անոնք մեծաւ գործերն են: Ի հարկէ անկից կրնայ ժողովուրդը բարոյական վեճ գաղափարներ, սկզբունքներ քաղել, որոնք իրենց արժեքին մէջ չեն հիմնար բնաւ եւ չեն մեռնիր: Բայց նոյն իսկ այդ ընձեռած տարրերը կը բաղձար ձեւի կողմանէ ալ ազնիւ ու վեճական, Գրական գործք մը՝ պէտք է որ գեղարուեստորէն ալ ծածուած ըլլայ, եթէ կուզուի որ ոչ միայն մեզի համար կրթիչ դառնայ, այլ միեւնոյն ժամանակ ընթերցողին ոգիքը (Gemüt) զուարթացնէ, գրաւեւ եւ խանդավառէ: Այն ատեն միայն ժողովուրդը, որ բանասէր չէ՝ բայց գրասէր միշտ՝ այն ատեն սիրով կը կարգայ, կարգալով՝ մեծամեծ գաղափարներու կ'ընտելանայ ազնիւ բարբեր կը սորվի եւ իր ազգին արդեւնաւոր անհատները սիրելու սուրբ օրէնքը ստանձնէ կը գրողէ, վերջապէս կը գրգռի արգասուրդի շատ մասնաւոր. այս չէ՝ ճշգրիտ նպատակը գրականութեան:

Պ. Յովհաննիսեան բարեբախտ գաղափարն ունեցեր է մեր մեծաւ ըսած հին մատենագրութեան՝ չափով մը կենդանութիւն տալ. փորձած է պատմական գրքերու մէջնի մի ժողովել նկարագրութիւններն այն անձնաւորութիւններու, որոնց մասին մեր պատմագիրները, սկսեալ ԵՊՊ զարէն մինչեւ ԸԳՊ զար, իրենց պատմութեանց մէջ ցրել կամ միատեղ խոսած են: Գրական ճիւղի վերաբերեալ այս աշխատասիրութիւնը նորութիւն մըն է, ուշիմութեան արդիւնք մը, որ արժանապէս կը պատկէ ուսումնասիրող Յովհաննիսեանի ճիգերը:

Ձանցնել համառօտակի գաղափար մը կազմել գործերն մարդուութեանը: Գրքին առաջին մասին մէջ (1—73) գեղեցիկ կերպով ամփոփած է՝ ազգին, երկրին եւ ժողովուրդեան հայող առասպելախոսական, հնախոսական, պատմական, լեզուաբանական եւ մարդաբանական հարցերու մէջ՝ բանասիրութեան արդիւնքները, հայ եւ օտար գիտնականներու ձեռնօք: Առանձին գլուխ մը նուիրած է Ոսկեդարեան շրջանին (27—44): Ասոր յաջորդող էջերուն

մէջ դարերու կարգաւ (44—73) կը խօսի, հայ պատմագրութեան նկարագրականին վրայ, ժամանակի որոշելն եւ հեղինակներու անհատականութեան ուշադիր ըլլալով: Թեոդ Կանցնի բուն նիւթին, որ է գրքին երկրորդ մասին (74—280): Օտար լեզուի թարմ շեշտներու տակ որչափ անուշ կը հնչեն հոգեպաշտին Հայկայ, Արամայ, Արայի եւ Անգեղ 8 ան առասպելները (75—84): Թեապալ կը բերը կարգաւ կը ներկայացընեն Սահակ Բագրատունւոյ, Տիրանի, Աղարշակի, Երուանդայ, Արտաշեսի պատմական տիպերը, մերկերը (268—280) կը ներկայանան մեղի տիպեր այլեւայլ վիճակի վերաբերող անձնաորութիւններու — Թագաւորի, իշխանի, եկեղեցականի եւ կնոջ, ինչպէս կը կարգաւ մեր պատմագիրներու մէջ, Ամենայն վերջը (281—289) գործածուած մատենագրական եւ բանասիրական գրքերու ցուցակ մը:

Գեղարուեստից գրական ճիւղին մէջ ուրեմն, այս գրքին շնորհիւ՝ մեր հին մատենագրութիւնն ալ այսուհետեւ կրնայ տեղ մը գրաւել, վասն զի ճաշակի մայրենաւ կրցած է ժողովել այն հին էջերու մէջէն գեղարուեստի ոսկեհատերը: Այսուհետեւ կրնանք մեր ուսանողութեան եւ օտար գրականութեան ներկայացընել մեր նախնեաց այս ոսկեղուշը, զոր ժրաջան արուեստագործը՝ կազմած եւ այնչափ բարեհաճ ըրած է իւր էջերուն մէջ:

Ինչպէս իրեն բնութիւնն ինքին կը բերէ՝ Հեղինակը պատմութիւնը չէր կրնար զանց առնուլ, բայց տարած է այնչափ խնամք, որ Հայոց պատմութիւնը նոր յօդուածի մէջ գրեթէ վերստին կազմած է, ըմբռնելի ընելու համար, մանաւանդ օտարներու, իւր հերոսները: Այլ յուսանք, որ — եւ այս յոյսն դժմ է՝ միայն ընդուն որ օտար է — կը յուսանք որ մեր ժողովուրդը շատ աւելի բերկրանալով պիտի կարգայ իր ձգգին պատմութիւնը ինչպէս որ Գ. Յովհաննիսեան կ'ընայէ, քան սովորական դատագրերէ, վասն զի հոն նաեւ գեղարուեստի շնորհքը զգեցած է եւ պատճառաբանական լուսարարութիւնը գտած: Ուշագիտ ընթերցողը պիտի տեսնէ որ հայրենասէր Հեղինակը, առանց պողտցող ձգտում ցրել տալու՝ ամենայնով ջատագովութիւն մը գրած է հայուն կրթական տաղանդին, երկրի վրայ օգտակար տարր մ'ըլլալուն, գոյութեան ստիպել իրաւունք մ'ունենալուն. արդէն երեք հազար տարուան գոյութիւնը՝ կուռ փաստ մը չէ՝ այս ամենուն, ըստ որում

հանճարը, կորովն ու կրթութիւնը՝ կը տեսէ, իսկ ապիկարը պայքարի չի տոկար:

Անոր համար կը համարձակինք ջերմապէս յանձնարարել, որ ամէն հայ կարգայ այս գործը, վասն զի ամէն հայ կրնայ շահիլ՝ իր նախնեաց տիպարները կենդանի տեսնելով առջաց առջեւ, ճաննալով թէ՛ «Ես եմ» եւ թէ՛ ցած՝ անհատները, որոնք մեր ճակատագիրը պատրաստած են երբեմն եւ կրնայ սորվիլ:

Հ. Մ. ՆՆՆՆՆՆ

Հայ աշուղներ, ժողովրդական հայ երգիչներ եւ տաղասար: Հաւաքեց ՏՐԻՍՏ ԵՊ. ՊԱՆԵՆՍ: Հատոր Բ. Իզմիր, տպ. Մամուրեան, 1914, 8°, էջ 240: Գին 10 ռըբ. — 250 ֆր.:

Աշխատութեան Ա. հատորի հրատարակութեան առթիւ ներկայացուցած էինք մեր ընթերցողաց Պարեան Սրբազանի ձեռնարկութեան ծրագիրը, Հալե. Ա. 1911, էջ 760—763. Երեք տարուայ ընդհատութենէ ետքը լոյս կը տեսնէ Բ. հատորը, որ կը բովանդակէ երեք Բ. եւ Գ. նշանագրերով սկսած աշուղ-տաղերն (Բարաբան — Գրիգոր Պաշլուանի) (Գրիգորներու մէջ մասը կը ծալ Գ. հատորին), ընդամենը 37 երգիչ (Բ. 52—89): Ընդարձակ տեղ բռնած են — Եւր. Բերեւէ († 1881), էջ 10—29. Գալուստ Կաթիւ, էջ 44—63. Գալուստ Կաթիւ, էջ 75—97. Գրիգոր Ալիստեան, էջ 99—151. Գալուստ Կաթիւ, էջ 151—176. Գրիգոր Խաչիկ, էջ 192—202. Գրիգոր Կեօքեան, էջ 202—216. Գ. Կաթիւ, էջ 218—235.

Հոս ալ նոյն ծրագրի հետեւ է այնաբան, ինչպէս կազմած էր Ա. հատորը. ինչպէս որ նոյն առաւելութիւնը եւ նոյն պակասութիւնը զորս գիտեցինք առաջինի վրայ, կը տեսնենք հոս ալ. Բայց բաղձալի էր որ աշխատասէր հաւաքիչն իսկաւ չանտեսէր եղած գիտողութիւնը, որոնք միայն գործոյն կատարելութիւն եւ բանասիրական նշանակութիւն պիտի տան, թէեւ կ'ըսուի թէ De gustibus non est disputandum.

Բաղձալի էր յատկապէս որ գոնէ մէն մի հնագոյն տաղի ըով նշանակուէր աղբիւրն, ուսկից քաղուած է (Չեռագրին թիւը)՝ եւ տրուէր երկու խոսքով պատճառն, որով այս կամ այն տաղասարի կը վերագրուին տաղերը (Տղերու իւրեքին ձեռագրաց մէջ եւ այլն): Բանասիր-

1 Այսմ գիրքի մէջ համար ընդունուած է այս կէտը նշանակել գրող մը, զոր օրինակ Ա. Բ... որոնք համառօտ բացատրութիւնն յատկապէս կամ վերաբարեւելի մէջ անգամ մ'ընդ միտ կրնայ տրուիլ: